

ŚWIAT DZIECKA ZIEMIAŃSKIEGO

ANTOLOGIA ŹRÓDEŁ

wstęp, wybór i opracowanie
Nina Kapuścińska-Kmiecik
Jarosław Kita

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

ŚWIAT DZIECKA ZIEMIAŃSKIEGO
ANTOLOGIA ŹRÓDEŁ

ŚWIAT DZIECKA ZIEMIAŃSKIEGO

ANTOLOGIA ŹRÓDEŁ

wstęp, wybór i opracowanie
Nina Kapuścińska-Kmieciak
Jarosław Kita

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDŹ 2012

Nina Kapuścińska-Kmieciak, Jarosław Kita – Katedra Historii Polski XIX w.
Wydział Filozoficzno-Historyczny
Uniwersytet Łódzki, 90-219 Łódź, ul. Kamińskiego 27a

RECENZENTKA

Małgorzata Przeniosło

REDAKCJA I KOREKTA

Nina Kapuścińska-Kmieciak, Jarosław Kita

INDEKS OSOBOWY

Nina Kapuścińska-Kmieciak, Jarosław Kita

SKŁAD I ŁAMANIE

Leonora Wojciechowska

PROJEKT OKŁADKI

Barbara Grzejszczak

© Copyright by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2012

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.06191.13.0.K

ISBN (wersja drukowana) 978-83-7525-833-2

ISBN (ebook) 978-83-7969-345-0

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. (42) 665 58 63, faks (42) 665 58 62

Spis treści

Wstęp	7
Nota edytorska	19
Dziennik 6 ^{cio} letniej Hacı Potockiej ofiarowany babce Helenie Ostrowskiej przez jej mamę spisany	23
Pamiętnik Ludwiki Ostrowskiej	63
Varia	147
Indeks osób	213
Spis ilustracji	217

Wstęp

 dokumentów, relacji i ludzkiej pamięci powstaje historia – obraz dziejów. Kiedy brakuje dokumentów – pamiętniki, dzienniki i wspomnienia są niezmiernie ważnym źródłem do badań nad przeszłością ziem polskich w minionych wiekach. Z jednej strony wnoszą one wiele materiału faktograficznego, ale z drugiej oddają przede wszystkim nastroje, które towarzyszyły rozgrywającym się ważnym i mniej istotnym wydarzeniom. Oczywiście ukazanie owej specyficznej atmosfery zależało nie tylko od zdolności obserwacyjnych i miejsca spojrzenia, ale także od stylu i umiejętności pisarstwa poszczególnych autorów.

Opublikowane w niniejszym wydawnictwie dzienniki wyróżniają się na tle innych, gdyż są nie tylko dziełem młodych przedstawicielek świata ziemiańskiego, ale skupiają się przede wszystkim na ukazaniu, jeżeli można tak powiedzieć, codzienności życia rodziny ziemiańskiej i prywatności domu ziemiańskiego. Ukazano w nich różnorodne aspekty funkcjonowania rodziny ziemiańskiej jako całości i pozycji jej poszczególnych członków, a także w mniejszym stopniu oddziaływanie zjawisk, które wzmacniały albo osłabiały jej położenie w ówczesnym społeczeństwie. Jednocześnie mamy tutaj do czynienia z rodziną złożoną, wielopokoleniową, co w tym okresie naszych dziejów nie było jeszcze zjawiskiem powszechnym. Dotychczas opublikowano niewiele takich relacji sporządzonych przez dzieci i młodzież ziemiańską.

Autorki dzienników – Helena (Hacia) Potocka herbu Pilawa (Złota) i Ludwika Ostrowska herbu Korab były ze sobą blisko powiązane rodzinnie. Ponadto pisały swoje dzienniki niemal w tym samym czasie (kiedy kończyła Ludwika, rozpoczynała Helena), stąd też opisywane wydarzenia dotyczą najczęściej tych samych osób i w pewnym stopniu oba utwory wzajemnie uzupełniają się. Ludwika hrabianka Ostrowska była ciotką Haci (Heleny) Potockiej. Matka Haci – Maria z Ostrowskich Potocka i Ludwika były rodzonymi siostrami, córkami Aleksandra hrabiego Ostrowskiego i Heleny z Morstinów Ostrowskiej, dziedziców ogromnych dóbr ziemskich Maluszyn z przyległościami. To dla babci Heleny sześćioletnia Hacia (imię otrzymała po babci) pisała dziennik z peregrynacji do wód odbytej w towarzystwie rodziców od ostatnich dni sierpnia do początków października 1871 r. Wielokrotnie bywała w Maluszynie i nieraz spędzała w tutejszym pałacu długie dni, obcując z niewiele starszą od niej ciotką Ludwiką, którą bardzo lubiła. Silnie uczuciowo związana była również z babcią Heleną, która nieraz sprawowała opiekę nad jedyną wnuczką, kiedy rodzice wyjeżdżali w różnych interesach, albo na spotkania towarzyskie, bądź peregrynacje celem poratowania zdrowia. Z kolei Ludwika Ostrowska bardzo ciepło pisała o swojej jedynej siostrzenicy, ciesząc się niezmiernie, kiedy przyjeżdżała ona w odwiedziny do maluszyńskiego pałacu. Ponadto Ludwika z matką Heleną Ostrowską często wyjeżdżały do dworu w Praszce, gdzie zamieszkiwała z rodziną siostrzenica i wnuczka.

Spróbujmy przybliżyć nieco sylwetki obu Auterek dzienników. Należy jednak natychmiast zasygnalizować, iż w tym wypadku mamy niestety dosyć wyraźną dysproporcję w zachowanych materiałach źródłowych, na podstawie których można odtworzyć obie biografie

Nota edytorska

 odstawę wydania stanowią drukowane po raz pierwszy materiały pamiętnikarskie: dziennik sześćioletniej Helenki (Haci) Potockiej oraz dziennik pisany przez jej ciotkę Ludwikę Ostrowską w wieku osiemnastu i dziewiętnastu lat. Obydwa rękopisy zachowały się w zbiorach Archiwum Państwowego w Łodzi, w zespole podworskim Archiwum Potockich i Ostrowskich z Maluszyna. Pierwszy z wymienionych dzienników, znajdujący się pod sygnaturą IV/16 (Pamiętniki, albumy i poezje), to niewielkich rozmiarów zeszytek zapisany dwustronnie, liczący 70 liniowanych stron. Zarówno zapis na wewnętrznej stronie okładki: „Dziennik 6^{ci}o letniej Hacı Potockiej ofiarowany babce Helenie Ostrowskiej przez jej mamę spisany”, jak i charakter pisma wskazują, że dzienniczek spisywany był przez osobę dorosłą, konkretnie Marię z Ostrowskich Potocką, ale jego autorką, czego dowodem jest przede wszystkim styl i język, była Helenka, córka Stanisława Jana Potockiego. Dziennik obejmuje okres od 29 sierpnia do 4 października 1871 r.

Drugi z dzienników – autorstwa Ludwiki Ostrowskiej (sygn. II/87 Papiery osobiste Ludwiki Ostrowskiej, córki Aleksandra 1851–1926) składa się z dwóch zeszytów zapisanych dwustronnie, nielinowanych. Pierwszy z zeszytów liczy 61 stron i obejmuje okres od 14 sierpnia do 3 grudnia 1869 r., natomiast drugi liczący 34 strony – od 15 grudnia 1869 r. do 27 marca 1871 r. Dziennik spisywa-

ny był w trzech językach, gdyż obok języka polskiego, w dniach 28, 29 marca i 1 kwietnia 1870 r. prowadzony był w języku niemieckim, z kolei począwszy od 9 kwietnia 1870 r. aż do końca sporządzania wpisy prowadzone są w języku angielskim. Dla 1871 r. dziełko traci nieco charakter dziennika, gdyż autorka nie czyniła zapisków na bieżąco (poza 2 marca, gdy zdała relację z imienin matki), retrospektywnie wróciła do opisywania wypadków z lata i jesieni 1870 r., ponieważ po raz ostatni bieżącą notatkę zamieściła 1 lipca 1870 r. Ludwika Ostrowska pomimo, iż uczyła się kaligrafii, to podczas pisania dziennika nie starała się zbyt i miejscami pismo jest mało wyraźne. Konkluzja ta dotyczy szczególnie trzech stron zapisek prowadzonych w języku niemieckim, które są bardzo nieczytelne, widać jednocześnie, że język ten sprawiał piszącej wówczas jeszcze poważne trudności.

Dzienniki Helenki i Ludwiki wzbogacone zostały o materiał ilustracyjny – fotografie autorek i ich krewnych głównie z rodzin Ostrowskich, Potockich, Morstinów, Siemieńskich występujących na kartach obu dzienników – pochodzący z zespołu APiOM (sygn. IV/109, IV/111, IV/112), ze zbiorów Cyfrowej Biblioteki Narodowej oraz ilustracje z pracy *Les bains de mer. Blankenberghe au point de vue historique, descriptif et pittoresque*, Bruxelles 1895.

Ponadto w trzeciej części publikacji zatytułowanej *Varia* zamieszczono materiał ikonograficzny pochodzący z zespołu APiOM, z Cyfrowej Biblioteki Narodowej i z ówczesnej prasy ilustrowanej Królestwa Polskiego dotyczący różnorodnych kwestii związanych z życiem, wychowaniem i kształceniem dzieci ziemiańskich oraz będący płodami weny młodych ziemian. Są to: okolicznościowe laurki i sztuki powstające z okazji uroczystości rodzinnych (sygn. II/67 Papiery osobiste Józefy z Potockich Wojciechowej Ostrowskiej 1789–1857), w tym krotchwila zatytułowana „Burak i trzcina” ułożona przez

Henryka hrabiego Potockiego z Chrzążtowa do odegrania przez dzieci z okazji imienin wielce szanowanej seniorki rodzin Potockich i Ostrowskich, Józefy z Potockich Ostrowskiej (sygn. II/72 Papiery osobiste Aleksandra Ostrowskiego); a dalej dziecięce rysunki (sygn. II/76 Papiery osobiste Heleny z Morstinów Aleksandrowej Ostrowskiej 1815–1893); powinszowania imienin (sygn. II/80 Papiery osobiste Jana Ostrowskiego 1850–1923); dzienniki nauki Maryni Ostrowskiej z lat 1844–1847 (sygn. II/94 Papiery osobiste Marii z Ostrowskich Stanisławowej Potockiej 1838–1862); spis wydatków szkolnych Aleksandra Ostrowskiego podczas edukacji w Warszawie (sygn. II/70, Papiery osobiste Aleksandra Ostrowskiego dotyczące jego nauki 1820–1830); własnoręczne notatki Heleny z Morstinów Ostrowskiej na temat zdrowia synów Jana Leona i Augusta (sygn. II/80 i II/86 Papiery osobiste Augusta Ostrowskiego syna Aleksandra 1845–1899), a także fotografie ubranek dziecięcych z APiOM oraz z ówczesnie wydawanych czasopism ilustracyjnych „Bluszcz” i „Tygodnik Mód i Powieści”.

W prezentowanym wydaniu zmodernizowano pisownię i interpunkcję. Uwspółcześnienie pisowni polegało na poprawieniu pisowni zgodnie z obowiązującymi obecnie zasadami (choć oryginalną pisownię pozostawiono w wierszykach dla zachowania rymu), między innymi na zastosowaniu pisowni małą literą rzeczowników pospolitych w oryginale pisanych wielką literą (mimo zawartego w nich ładunku emocjonalnego) takich jak mama, papa, dziadek, babcia, ciocia, wuj, proboszcz, kościół w znaczeniu budynku. Pewną trudność w odczytywaniu sprawiały obcojęzyczne nazwy, m.in. miejscowości, podawane w wersji dziewiętnastowiecznej, nie zawsze zgodnej z aktualną pisownią.

Wydawcy opatrzyli teksty przypisami rzeczowymi odnoszącymi się do osób, miejsc i wydarzeń jednoznacz-

nie zidentyfikowanych, w przypadkach wątpliwych zrezygnowano jednak z umieszczenia odsyłaczy.

Na kartach obu dzienników wymienionych jest bardzo wiele osób, w tym najczęściej poprzez podanie zdrobniącego imienia, czy określenia (przydomka) używanego wyłącznie przez członków rodziny. W obu utworach są to z reguły te same osoby, stąd wypadało nieco przybliżyć ich sylwetki. Przynajmniej część z tych osób została już szerzej przedstawiona we wstępie. Krótkie notki biograficzne o innych postaciach zamieszczono w przypisach. Nieraz pozyskanie potrzebnych informacji okazało się niemożliwe, w innych przypadkach ich uzyskanie wymagało bardzo żmudnych archiwalnych i bibliotecznych poszukiwań, a efekt nie w pełni satysfakcjonował autorów.

Fot. 1. Maria z Ostrowskich hr. Potocka z córką Hacia (Helena) Potocką

Wtorek 29^{go} Sierpnia 1871 roku

Parę dni temu dowiedziałam się od papy i mamy¹, że pojedą z nimi do morza; bardzo mnie to ucieszyło, ale potem jak się dowiedziałam, że babunia², ciocia Lula³ i Gogo⁴ nie pojedą, zasmuciłam się. Mama mnie pocieszyła, mówiąc, że wrócimy niedługo i że będę mogła przywieźć każdemu po muszelce przecudnej. Wyjechaliśmy dzisiaj rano, przyjechaliśmy do Kłomnic⁵ i tam czekaliśmy dwie godziny blisko na kolej⁶. Przyjechaliśmy do Częstochowy, a znalazłszy dorożkę pojedaliśmy na Jasną Górę, bo tam miała być ciocia Sabinka z chłopczykami⁷. Ale nie mogliśmy znaleźć pokoi, aż nareszcie wzięliśmy dwa pokoje na górze; w jednym była mama, papa i ja, a w drugim Zamojska⁸.

¹ Stanisław Jan Potocki (1836–1882) i Maria Józefa z Ostrowskich Potocka (1838–1925).

² Helena z Morstinów Ostrowska (1815–1892).

³ Ludwika Ostrowska (1851–1926). Najmłodsza córka Aleksandra i Heleny, hrabostwa Ostrowskich, jako niezamężna panna mieszkała przy rodzicach w Maluszynie.

⁴ Młodszy brat Helenki August Marian Potocki (1868–1927).

⁵ Wieś Kłomnice w powiecie radomskim w guberni piotrkowskiej, przy drodze z Pławna do Częstochowy.

⁶ Potoccy wyjechali z Maluszyna, w którym gościli od początku drugiego tygodnia sierpnia. Na stacji w Kłomnicach oczekiwali na pociąg kolei warszawsko-wiedeńskiej.

⁷ Mowa o hrabinie Sabinie Brygidzie z Siostrzanek-Karnickich Morstin (1830–1891) – małżonce dziedzica Kobylnik Tadeusza Tymoteusza hr. Morstina herbu Leliwa (1830–1875) – młodszego brata Heleny z Morstinów Ostrowskiej. Synowie Sabiny Morstin byli kuzynami Marii Potockiej, a zatem wujami jej córki Helenki. Jednakże niewielka różnica wieku nie wymagała, by Helenka zwracała się do chłopców per wujowie.

⁸ Pod nieobecność państwa Potockich opiekunka do dziecka.

Fot. 2. Maria z Ostrowskich Potocka z dziećmi Helenką
i Augustem (Guciem)

Fot. 18. Ludwika Ostrowska

Maluszyn 14 Sierpnia 1869

Od dzisiejszego dnia zaczynam pisać mój dziennik według woli drogiej mameczki¹. Przyznaję się, że nie mam do tego wielkiej ochoty i jakoś nie wiem od czego zacząć i bardzo się boję, że to będzie z początku trochę podobne do dziennika Władzia², który mi mama dała za model, to jest, że pewno będzie w nim wiele rzeczy niepotrzebnych, a znowu inne potrzebniejsze opuszczone. Ale dowiedziałam się wczoraj z listu pana Krajewskiego³, że każdy początek jest trudny; toteż się spodziewam, że dojdę z czasem do dosyć interesującego dziennika, szczególnie jeśli okoliczności będą sposobne i jaka podróż albo szczególny wypadek go urozmaicą. Zresztą wiem, że byleby kto umiał i w codziennym życiu znajdzie dosyć materiału i szczególnie ja, mając tak dobrych, kochanych rodziców, powinna bym prawie każde ich słowo zapisywać, a taki dziennik najwięcej przydałby mi się teraz i na przyszłość. Toteż spodziewam się, że jednym z dobrych skutków pisania dziennika będzie, że się więcej będę musiała zastanawiać nad rozmowami i starać się ciągnąć z nich pożytek.

17 Sierpnia

Przez dwa dni zaniedbałam mój dziennik, a to dlatego, że nie było nas w Maluszynie. Pojechalśmy na 15^{go} do

¹ Heleny z Morstinów hr. Ostrowskiej.

² Najpewniej chodzi o Władysława hr. Morstina (1850–1898), jej kuzyna, syna Władysława Teodora hr. Morstin (1820–1880) i Marii Anny z Ostrowskich herbu Rawicz (1821–1907).

³ Aleksander Albert Krajewski (1818 lub 1819–1903) – przyjaciel rodziny, publicysta, tłumacz literatury pięknej, za konspiracyjną działalność patriotyczną dwukrotnie zesłany na katorgę.